

ראש השנה לאילן¹³¹

במשנה כריש מסכת ראש השנה שנינו:

"באחד בתשרי ראש השנה וכו' לנטיעה וכו'. באחד בשבט ראש השנה לאילן כדברי בית שמאי בית הלל אומרים בחמשה עשר בו".

הרי לנו שני ראשי שנים הקשורים בעצים. באחד בתשרי, שהוא ראש השנה ה"כללי", והיום שבו "כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון" ראש השנה לנטיעה. ואילו לאילן נתייחד ראש שנה מיוחד לו, מלבד ראש השנה לנטיעה, והוא אחד בשבט לדעת בית שמאי, ולדעת בית הלל חמשה עשר בו. לכן, ראשית עלינו להבין את ההבדל שבין תחלת השנה לנטיעה, לבין התחלתה לאילן.

במסכת ראש השנה (דף ט' ע"ב), מובאת הברייתא דלהלן:

"תנו רבנן: אחד הנוטע, אחד המבריך, ואחד המרכיב, ערב שביעית שלשים יום לפני ראש השנה – עלתה לו שנה, ומותר לקיימן בשביעית. פחות משלשים יום לפני ראש השנה – לא עלתה לו שנה, ואסור לקיימן בשביעית ופירות נטיעה זו אסורין עד חמשה עשר בשבט, אם לערלה – ערלה, ואם לרבעי – רבעי".

ופירש רש"י שם:

"ואף על פי שאמרנו עלתה לו שנה אם חנמו בה פירות לאחר ראש השנה של שנה רביעית מיד (קודם ט"ו בשבט) – עדיין אסורין הן עולמית משום ערלה, שאף על פי שראש השנה תשרי לנטיעה – חמשה עשר בשבט ראש השנה לאילן, וזו כבר נעשית אילן, לפיכך אין שנתה מתחדשת לצאת מידי ערלה עד חמשה עשר בשבט, אבל משם ולהלן, אם יחנמו בה פירות – דין רבעי עליהם לאכול בירושלים".

והיינו שלענין חישוב שנות הנטיעה וגילה, לענין שנות ערלה, ולענין היתר חרישת שדה האילן בערב שביעית, ראש השנה הוא אחד בתשרי. ואם עברה על הנטיעה תקופה מספקת כדי להחשב שנה (לשיטת הברייתא שהבאנו היינו ל' יום) הרי כשפגע בה אחד בתשרי, היא חשובה בת שנה, ונותר למנות לה משנות ערלה רק שנתיים נוספות. אבל משעה שנעשית הנטיעה אילן, השתנה דינה, וראש השנה שלה עבר ליום אחר, הוא חמשה עשר בשבט. כידוע היום הקובע לשנת הפרי הוא יום חנטתו. לכן כאשר באים לקבוע אם הפירות מותרים באכילה, צריך לבדוק אם חנמו אחרי ראש השנה הרביעית לאילן. יום זה, הוא חמשה עשר בשבט.

¹³¹ פורסם בדף הקשר של ישיבת 'הר עציון', התשמ"ו.

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

הרי לנו שבמהלך גידול העץ, והפיכתו מנטיעה לאילן, התחלף ראש השנה שלו. וכעת עלינו לברר מהי נטיעה ומהו אילן. ההבדל בין נטיעה לאילן אינו רק לענין ראש השנה, אלא גם לגבי חרישת שדה אילן המותרת בערב שביעית בזמן שכבר נאסרה עבודת הקרקע. וכך שנינו במסכת שביעית פרק א' משנה ה':

"שלושה אילנות וכו' מצטרפין וחורשין כל בית סאה בשבילן".

ואילו גבי נטיעות שנינו שם:

"עשר נטיעות מפוזרות בתוך בית סאה חורשין כל בית סאה בשבילן עד ר"ה".

ושם במשנה ח':

"עד אימתי נקראו נטיעות רבי אלעזר בן עזריה אומר עד שיחולו (פי' הרמב"ם והר"ש עד שיעשו הפירות חולין, והיינו אם יפרו בשנה הרביעית, או שיעשו חולין מאליהם עד השנה החמישית), רבי יהושע אומר בת שבע שנים רבי עקיבא אומר נטיעה כשמה (ופי' הרמב"ם שגלך בה אחר מנהג הלשון וכל מה שיקראו בני אדם נטיעה היא נטיעה וכו'). והר"ש פירש היינו בת שנתה".

בפרק ג' מהלכות שמיטה ויובל הלכה ז' פסק הרמב"ם כרבי עקיבא כפי שפירש במשנה, שנחשב נטיעה כל זמן שקוראים לו אנשים נטיעה.

ונבאר כאן את ההבדל המהותי בין נטיעה לאילן, ומכאן את ההבדל שבין ראשי השנים שלהם. הנטיעה היא עץ בילדותו, שעדיין אינו עצמאי וחשוב כאילן. לכן, אפשר לומר שחשיבותו היא בעיקר בקבוצה. ולכן, מלבד הסיבה החקלאית, לענין המרחק שאליו מגיעים השורשים, יש גם סיבה עקרונית להלכה למשה מסיני שעשר נטיעות לבית סאה הינה נטיעה "תקנית". ידוע לנו מכמה עניינים ומקורות שקבוצה שלמה היא במספר עשרה, והדבר נתבאר בכמה מספרי מהר"ל. ולכן ביחידת שטח רגילה, שהיא בית סאה, כדי שתחשב נטועה בנטיעות, צריכה להיות שם קבוצת עצים, והיינו עשרה. אבל האילן כבר חשוב לעצמו, ומה שצריך שלשה הוא רק כדי לחבר את הקרקע שבין האילנות ולתת לה חשיבות של שדה אילן, כמו שמבואר במשנה ובגמרא במסכת בכא – בתרא פ"א ע"א לגבי קנה שלושה אילנות קנה קרקע.

וממה נובעת חשיבותו של האילן לעומת הנטיעה, בזה נחלקו התנאים שהבאנו במסכת שביעית. רבי אלעזר בן עזריה סובר שעיקר האילן הוא מה שנהפך ממקבל לנותן. עד שיחולו פירותיו היה העץ בגדר "אוכל ואינו עושה", הצריך טיפול והשקעות לא משום ההוה שלו, אלא מתוך תקוה לעתידו. אבל כאשר הוא נותן פירות המותרים באכילה, הרי נעשה "עץ מאכל", ויש לו חשיבות עצמאית משלו. ולדעת רבי עקיבא כפירוש הר"ש, שתלוי ב'מלאה לו שנה', יש לומר שהרעיון דומה לענין מריפה. במס' חולין (דף נ"ז ע"ב):

"אמר רב הונא: סימן לטרפה – י"ב חדש" (רש"י: אם כך היה בידוע שלא מטרפה) ושם "א"ר יוסי בן המשולם: מעשה בענבול באחד שנפחתה גלגלתו,

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כְהֵן

ועשו לו חידוק של קרויה וחיה. אמר לו ר' שמעון בן אלעזר: משם ראינו: ימות החמה היה, וכיון שעברו עליו ימות הצנה מיד מת".

ומכאן מסיקים שהטעם שצריך שתעבור עליהם שנה שלמה כדי לברר שאינו טרפה, הוא כדי שיעמוד גם בימי החום וגם בימי הצינה ואז יודע שהוא מסוגל להחזיק מעמד בעולם בכל המצבים, כבריא. ובפתחי תשובה (יו"ד סי' נז ס"ק מז) הביא מספר חומות ירושלים שלכן השנה שצריכה לעבור עליו אינה שנה של י"ב חודש שלנו, אלא שנת חמה של שס"ה יום, כדי שיעברו עליו כל ימי החמה והצינה במעגל שלם.

ויתכן שהוא הטעם לגבי נטיעה, שעד שיתברר שהיא מסוגלת להחזיק מעמד בימי החמה והצינה הרי היא צריכה טיפול והשגחה מתמידים, ואינה בעלת קיום עצמאי. ומשתעבור עליה שנה הוכח שהיא תפשה את מקומה בעולם ונעשית אילן. (לפי טעם זה ברור שנטיעה היא בת שנתה היינו עד שתעבור עליה שנה מעת לעת, ולא עד ראש השנה שאז מלאה לה שנה לענין ערלה, ובלאו הכי נראה שכן מוכח מהמשנה ומלשון רש"י בר"ה שהבאנו למעלה). וגם לפירוש הרמב"ם בר"ע שתלוי במה שהאנשים קוראים שמו אילן, נראה שאנשים קוראים אילן לדבר יציב וקבוע.

ורבי יהושע אמר שהנטיעה נקראת אילן כעבור שבע שנים, והיינו שעבר עליה מחזור שלם של שבע שנים, שהוא מחזור הקלאי שלם של שמיטה ואז התקיים העץ בכל שרשרת המצבים החקלאיים, והדינים הנובעים מהם, ואז נחשב הוא לבעל קיום עצמאי וראוי להיקרא בשם אילן.

ומכך נובע ההבדל שבין ראשי השנים של הנטיעה ושל האילן. אחד בתשרי הוא ראש השנה ויום הדין לכל באי עולם, שאז מתחדש הרצון האלוקי בבריאה, ומתחדשת הבריאה מעצמה. וחדוש השנה לגבי הנטיעה הוא מעצמו, משום שאין לנטיעה קיום עצמאי, והיא בגדר מקבל בלבד. אבל כאשר נבחן האילן בקיומו המיוחד, נתייחד לו ראש השנה שהוא בעיצומם של ימי החורף, כאשר מתחיל השרף לעלות באילנות, והוא מיצג את עמידתו של האילן בחורף והתעוררותו העצמית לתחיה ופריחה מחודשות.

בספרי חסידות, וביניהם בספר "בני יששכר" מופיעה שייכות ראש שנה לאילן לאדם מישראל, שכן כתבה התורה "כי האדם עץ השדה". ושם מבואר שלשיטת רבי אלעזר שבתשרי נברא העולם, והיינו שתחילת בריאתו היתה בכ"ה אלול, תחילת עלייתו במחשבה היתה ארבעים יום קודם לכן, והיינו בט"ו באב. ולכן היה יום טוב ויום התחדשות בט"ו באב, שאז היתה מין התעוררות והתחדשות בעולם. ולשיטת רבי יהושע שבניסן נברא העולם, והיינו בכ"ה באדר החל להבראות, תחלת עלייתו במחשבה היתה בט"ו בשבט.

ונראה כפי שנתבאר בהרבה ספרים שאלו ואלו דברי אלקים חיים, ומבחינת ישראל נברא העולם בניסן. ובאמת אחר כך נתייחד להם ראש חדשים בפני עצמו, ניסן, שהוא ראשון לגאולתם. ויום התעוררות החידוש המיוחד הזה, יצירת עם ישראל, הוא ט"ו בשבט, שהוא יום ההתחדשות המיוחדת והעצמאית, של בחינת הנותן שבעולם, שכבר בגר משלב המקבל הסביל. חז"ל אומרים כי כ"ו פסוקי מזמור קלו בתהלים "כי לעולם חסדו" הם כנגד

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

עשרים וששה הדורות שעבר העולם עד מתן תורה, שהיה ניוון בחסד השי"ת, ומאז ניוון בזכות. זה היה מעבר העולם ממצב של נטיעה למצב של אילן. וכאמור ראשיתו של מעבר זה, עלייתו במחשבה, קשורה למ"ו בשבט.

וכך איתא במדרש ריש פרשת תצוה:

"זית רענן יפה פרי תואר קרא ח' שמך, וכי לא נקראו ישראל אלא בזית הזה בלבד והלא בכל מיני אילנות נאים ומשובחים נקראו ישראל, בגפן ותאנה שנאמר (תהלים פ) גפן ממצרים תסיע, תאנה שנאמר (הושע ט) כבכורה בתאנה בראשיתה, כתמר שנא' (שיר השירים ז) זאת קומתך דמתה לתמר, כארז שנא' (תהלים צב) כארז בלבנון ישגה, כאגוז שנאמר (שיר השירים ז) אל גנת אגוז ירדתי, וקראן בכל מיני שלחים שנאמר (שיר השירים ד) שלחך פרדם רמונים, ובא ירמיה לומר זית רענן יפה פרי תואר אלא מה הזית הזה עד שהוא באילנו מגרגרין אותו ואח"כ מורידין אותו מן הזית ונחבט, ומשחובטין אותו מעלין אותו לגת ונותנין אותו במטחן ואח"כ טוחנין אותו ואח"כ מקיפין אותו בחבלים, ומביאין אבנים ואח"כ נותנין את שומנון כך ישראל באין עובדי כוכבים וחובטין אותם ממקום למקום וחובשים אותן וכופתין אותם בקולרין ומקיפין אותן טרטיוטין ואח"כ עושין תשובה והקב"ה עונה להם, מנין שנא' (שמות ב) ויאנחו בני ישראל".

הנה שישראל נדמו בדברי הנביאים לעצים כדי לכטא את שכחם. אבל השבח המיוחד להם נתבטא דווקא בזית, שעיקר טובו ויחודו יוצא אל הפועל אחרי מאבק ולחץ. וכן ישראל שמתוך המאבקים והלחצים שהם נלחצים, הם מבטאים את אהבתם וקרבתם לשי"ת. נמצא שהדימוי של ישראל לזית ממצה ביותר את עצם הדימוי שלהם לאילן, המבטא את יחודם.

כמעט תמיד חל יום מ"ו בשבט בשבוע שקוראים בו פרשת בשלח. וכך איתא במדרש בריש הפרשה:

"ויהי בשלח פרעה, הח"ד (שיר שיר השירים ד) שלחך פרדם רמונים. א"ר לוי משל לאחד שהיה לו שדה והיה בה גל של צרורות, עמד ומכרה לאחר. עמד אותו האיש שקנאה והעביר אותו הגל מתוכה ומצא תחתיו מים חיים, נטעה גפנים עשאה שורות שורות וכו'. עבר עליה אותו האיש שמכרה ראה אותה מליאה כל טוב אמר אוי לי שכך מכרתי אוי לך שכך הוצאתי מידי כך היו ישראל במצרים גל של צרורות וכו'. כיון שיצאו נעשו פרדם רמונים וכו', נעשו שורות שורות, ראובן שמעון לוי ויהודה וכו', סמכה על הקנים אלו קני המנורה וכו', פרעה ראה אותם שורות שורות כהנים ליום וישראלים דגלים דגלים התחיל צווח ואמר אוי לו לאותו האיש שכך הוציא מתחת ידו לכן נאמר ויהי בשלח פרעה".

והנה ביציאת מצרים עדיין לא היו ישראל מסודרים עדיין בדגלים, וודאי שלא היו להם עדיין מנורה ושאר כלי מקדש. אלא שעם יציאתם שהיתה בחסד השי"ת התחילה כבר

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

לנצנץ ולהופיע חשיבותם העצמית של ישראל שהתחילה להתפתח מאז. וכבר היה הדבר לתופעה ממשית שפרעה יכול היה לחוש בת. קריעת ים סוף כבר לא היתה בחסד אלא בדין ובזכות. הים לא נקרע עד שמסרו ישראל נפשם ונסעו למים, ושם נאמר "ויבא מלאך האלקים וגו'", ודרשו חז"ל שהיו ישראל נתונים בדין באותה שעה. כלומר שהיתה כאן הצלה בדין ובמשפט, בזכות יחודם ומעלתם, ומשום שבאמת נשתנו אלו מאלו. ובהתחדשות זו אמרו ישראל שירה.

והוא ענין ט"ז בשבט, זמן ההתחדשות לאילן הקיים קיום עצמאי בעולם, כעץ מאכל. וכח התחדשות זו ניתן ומתעורר בכלל וגם בפרט לרצות להיות מיוחד ועצמאי. כשיחוד זה מתבטא ביכולתו לעמוד במאבקים ובקשיים שונים, ולהיות נותן ומשפיע.